

Theologie die vragen van nu vermijdt, is ten dode opgeschreven

Het lijden van de schepping, de mens en God

Bram van de Beeks boek *De kring om de Messias* deed zoveel stof opwaaien dat hij er een vervolg op schreef. Het werd meer dan een antwoord aan zijn critici. 'Dit boek is een stap verder in mijn denken', bekent hij. Maar ook hier staan de vragen rond het lijden, in het bijzonder met het lijden van het Joodse volk centraal. Henk Vreekamp, een van zijn critici, las ook dit boek. Zijn bespreking werd een 'inleiding op het denken van Van de Beek' maar ook een worsteling hiermee.

De strijd van Abraham van de Beek heeft geen einde. Twintig jaar lang nu betreft hij ons in zijn worsteling met de vragen van lijden, schuld en God. In zijn boek *Waarom?* uit 1984 voorspelt hij: 'Als er geen antwoord wordt gevonden op Auschwitz (...) is de tijd van de christelijke theologie althans in West-Europa voorbij'. Vond hij intussen zelf het antwoord? In Auschwitz zien we God, zegt hij. Blasfemisch, vinden velen. We moeten God vrijwaren voor de afgrond van Birkenau. Van de Beek doet dat niet. Als God niet aanwezig is in Auschwitz, is Hij nergens aanwezig in ons midden.

Opnieuw heeft hij zich, merkbaar in één adem, uitgeschreven. In zijn nieuwste boek *Te veel gevraagd?* gaat het om een bewerking en verwerking van zijn *De kring om de Messias*, Israël als volk van de lijdende Heer (zie in *CW*, 7 febr. 2003). Hij gaat in gesprek met zijn critici, maar indirect. Niet één van hen wordt bij name genoemd. Misverstanden wil hij uit de weg ruimen, voor anderen en voor zichzelf. Meningsverschillen wil hij zo helder mogelijk formuleren. Dit boek is een stap verder in mijn denken, bekent hij.

Lijden

Om Van de Beek te begrijpen moet je zijn theologische ontwikkeling kennen. Theologie kan ik alleen bedrijven vanuit een persoonlijk aangesproken zijn door God, zegt hij. Er zijn nieuwe ervaringen die ons hele staan in de wereld veranderen. Het zijn de ervaringen van Verdun en Auschwitz. Naast die van de ontdekking van de evolutie. En van de verkenning van het heelal. Theologen moeten deze moderne ervaringen een theologische plaats geven. Lukt dat niet, dan kunnen we de theologie afschrijven. Dan maakt ze zichzelf overbodig. Zo'n verandering van *paradigma* in de theologie noemen we een bekering, aldus Van de Beek.

In zijn boek *Jezus Kyrios*, één geheel vormend met *De kring om de Messias*, beschrijft hij het diepst hoe hij zelf onze tijd ervaart. We leven in een wereld van onderdrukking, schuld, woede, lijden en oppervlakkigheid. De kluwen van leed en wat mensen elkaar aandoen, bepaalt voor hem het meest het gezicht van de twintigste eeuw.

In zijn eerste gemeente Lexmond waren er in vier jaar twintig dodelijke ongelukken. Een wiel raakte los van een auto en verpletterde een kind. Er hing een doem over het dorp. Wie zou de volgende zijn? Mijn theologie is opgekomen uit het pastoraat, zal hij later schrijven.

Toen kwam in 1995 *Yad Wasjem*, de existentiële ontzetting. Sinds die tijd ligt deze ervaring als een deken over zijn theologie. Van hieruit hervindt hij het dogma van de oude kerk: de lijdende God, die Jezus Christus heet. En zo herleest hij de Bijbel, allereerst het Nieuwe Testament. Hoewel we de toestemming van de auteurs van het Nieuwe Testament niet nodig hebben om in Christus als God te geloven, verklaart hij. Ons geloof moet het doen met een innerlijk overtuigd zijn. Van de Beek is innerlijk steeds meer overtuigd geraakt van de theologie die hij sinds *Waarom?* uitdraagt. Een allesoverheersende *theologia crucis*, theologie die ontspringt aan het kruis van Christus. Dat blijkt ook uit de grote drie bij van Van de Beek: Irenaeus, Athanasius en Luther.

Onvolkomen schepping

Van daaruit schrijft hij zijn scheppingsleer. God zelf lijdt aan zijn schepping, die Hij niet perfect heeft gemaakt. Als Schepper is God tegelijk Verlosser. Evolutionistisch denken speelt voor Van de Beek een belangrijke rol. Dat de mens van de aap afstamt, hoort tot het christologisch dogma. Er is geen cesuur van de zondeval als allesbeheersende kloof. De kern van onze verlorenheid is niet dat we dit of dat misdaan hebben, maar ons bestaan zelf. Grootste probleem is niet dat we zonden doen, maar dat we zondaar *zijn*. Tegelijkertijd heeft de mens zelf geen schone handen. Er is te veel lijden dat op onze naam staat. Maar God kan evenmin zijn handen in onschuld wassen. Zijn projekt schepping vertoont te veel onvolkomenheden. 'Hij is niet de Schepper van een perfecte wereld, maar van deze concrete wereld waarin mensen leven' (p.116). In het lijden aan de wereld vinden ze elkaar, God en mens. In de nacht van Golgotha en Auschwitz, het bittere kruid van de dood.

Heidense natuur

Wat drijft Van de Beek het zo te zeggen? Dat God één is. Het *Sjema* van Israël (Deut. 6:4) drijft hem. Kun je de eenheid van God ooit overdrijven?, roept hij uit. Als God niet één is, is alles verloren. Critici willen Van de Beek dwingen met twee woorden te spreken, kruis en opstanding meer te onderscheiden. God en het kwaad moet hij ook meer uit elkaar halen. God kan immers niet de bron van het kwaad zijn. Maar wie of wat dan wel? De eerste die ons helpt bij het dualisme, is de Satan, meent Van de Beek. Satan als tegengod, dat is hem te veel eer. Grondprobleem van de hedendaagse theologie is voor Van de Beek dan ook dit 'denken in tweeën'. Daarom verdedigt hij te meer dat de wortel van alle hedendaagse discussies in de theologie ligt in 'de God die oordeel en genade in één is'.

Van de Beek is er dus werkelijk alles aan gelegen de eenheid van God te bewaren. Het *Sjema* geldt ook de kerk. Hij is bang voor trinitarische ‘spreiding’, het menselijk verdelen van de ene God over Vader, Zoon en Geest. Dan kruipen we toch weer onder de eenheid van God uit. Zeker als heiden-christenen die blijven lonken naar de vele goden, op grond van onze heidense natuur van verdeel en heers.

Maar, zo is mijn wedervraag, is de eenheid in onze handen dan wel veilig? Monotheïsme wordt bij ons snel monomaan. Christendom en Islam, als monothëistische godsdiensten, blinken niet uit in het vermijden van godsdienstoorlogen. Daarom kunnen we niet zonder de spreiding, het onderscheid tussen Vader en Zoon, zoals Paulus het *Sjema* voor de heidenchristenen in Korinthe vertaalt: Eén God, de Vader *en* één Heer, Jezus Christus (1 Kor. 8:6).

Trechter

Als theoloog promoveerde Van de Beek op de menselijke persoon van Christus. Daarvóór schreef hij als bioloog een dissertatie over de bramen in Gelderland. De beide proefschriften trekken hem sindsdien van twee kanten uiteen. Mag ik gewoon terug de natuur in, me neerleggen bij de evolutionistische gang van het universum? Of ben ik levenslang gekluisterd aan de Gekruisigde? In elk geval beseft de theoloog/bioloog dat de natuur en de geschiedenis van deze wereld door de nauwe trechter van Golgotha gaan. Van de Beek's antwoord is: ik leef in één wereld, voor het aangezicht van de ene God. Door Hem weet ik mij aangesproken, op hoop tegen hoop, met alle aanvechting vandien.

In dit samengaan van persoonlijke bevinding en kosmisch-wijde theologie in één persoon herken ik de kabbalist. De notie *zimzum* uit de geschiedenis van de kabbala spreekt Van de Beek aan. Volgens die metafoor ‘houdt God de buik in’, maakt Hij zo een ‘holletje’ waarin ruimte ontstaat voor de schepping. God maakt dus ruimte voor de schepping in zichzelf. De grens tussen God en de wereld is een grens van ons uit, maar niet van God uit, schreef Van de Beek ooit. En het aanrakingspunt tussen God en de schepping: daarover gaat het in de christologie.

Van de Beek denkt vanuit dit midden. God participeert in Christus in deze concrete wereld. Vanuit de Hogepriester op Grote Verzoendag in Jeruzalem die op de ene dag in het jaar de ene, onuitsprekelijke Naam van God uitspreekt. Leven ontspringt in het midden van de dood. Wij ontmoeten God in de dood. Niemand kan immers God zien en leven. Sterven is God ontmoeten, luidt het in de tale Kanaäns. Het offer vormt het midden van de kring. In het offer komen leven en dood samen. Zelfs het dualisme tussen leven en dood bestaat niet meer. Pasen is oorspronkelijk de viering van de dood van Christus.

Van de Beek denkt in kringen vanuit Golgotha. In dit licht worden zijn radicale uitspraken over Israel inzichtelijk. Israel is de kring om de Messias. De kring om de *priesterlijke* Messias, wel te verstaan. Van de Beek is zozeer onder de indruk van het lijden, dat zijn christologie hierdoor volledig gestempeld is. Christus als priester verzwelgt Christus als koning en profeet.

Ballingschap

Van de Beek is een aangevochten theoloog. Hij weet zich te staan midden in de wereld van het lijden. De stukken van de mozaïek die Nieuwe Testament heet, vallen nu op hun plaats. Van de Beek heeft mij hiermee diep geraakt. Het kruis staat centraal temidden van schepping en geschiedenis. Gods heerlijkheid straalt af van dit kruis.

Toch weet ik mij persoonlijk anders aangesproken door God. Mijn existentiële ontzetting was het voorjaar van 1979 in Jeruzalem. Het was de bloeiende lente in het beloofde land. *Yad waShem* ligt in Jeruzalem, en niet op het terrein van Auschwitz-Birkenau. De terugkeer van het Joodse volk uit de eeuwen van nagenoeg louter ballingschap voltrekt zich in de tijd na Auschwitz. Kruis en opstanding zijn twee kanten van dezelfde zaak. Van de Beek benadrukt twee kanten van *dezelfde* zaak, ik onderstreep *twee kanten* van dezelfde zaak. Daarom zie ik Israël – het volk, het land en *uiteindelijk* ook de staat - in de glans van Pasen.

Klaas Smelik schrijft in zijn *Herleefde Tijd* (CW, 27 aug. 2004) dat de geschiedenis van het Joodse volk zeker niet een aaneenschakeling van ellende door de eeuwen heen is. Dit gangbare beeld van de lijdende Joden is meteen al een grove vertekening, stelt hij. Het land is met Christus opgewekt, zeg ik Marquardt na. Aan de Opgestane is de geur van het beloofde land. Als ik me niet vergis is er wat meer Paasglans over Israël in Van de Beek's laatste boek: 'De verrijzenis van Jezus is de eeuwige gestalte van Gods koningschap. De voortgang van Israel na Auschwitz is daarvan gestalte in de tijd' (p.125).

Mysterie

Voor Van de Beek en mij geldt dat we als heiden-christenen niet geroepen zijn om te oordelen over de intimiteit van het verbond tussen God en Israël. Daarmee verlaat ik de attitude van de vreze, en overschrijd de grens van de heidense hoogmoed (Rom.11:20). Het geding over de Messias van Israël is nog altijd allereerst een intern Joods gesprek. Daarom kan een zin als 'De Joden moeten zich bekeren' mij niet uit de pen vloeien. Evenmin: 'Er is voor Joden die leven met het Oude Testament geen reden om de belijdenis van Nicea niet voor hun rekening te nemen. Er is juist alle reden om deze uiterste concentratie van het wonen van de Naam in ons midden te onderschrijven'. (p. 52). De worsteling van Paulus rond het *mysterie* van Israel is hier in een al te rechtlijnige redenering overgeslagen.

Ook overgeslagen is de twee duizend jaar kerkgeschiedenis waarin de belijdenis van Nicea in plaats van een staf om te gaan verworpen is tot een stok om te slaan. Het is de Christus van de christelijke kerk die we Joden voorhouden. Daarom moet rabbijn Tzvi Marx tegen Van de Beek wel NEE zeggen. Het is hem als Jood te veel gevraagd.

Deze grensoverschrijding staat niet los van Van de Beek's denken in kringen. Onze heiden-christelijke plaats om de Messias is in de buitenste kring. Wij delen in het licht vanuit het Midden, het heilige der heiligen van Golgotha, en delen zo in de zegen van Abraham, van de Messias. Wij ontvangen. Wij geven door. Wij maken jaloers. Dat ook. Maar wij hebben onze plaats te kennen in de vreze des Heren. Wij vormen van oorsprong de kring van Godvrezende heidenen. Zo was het begin van de kerk uit de volken. En zo is nog altijd onze roeping. Wanneer we in onze heidense

hoogmoed ons bemoeien met de binnenste kring, raken we al gauw de oogappel van God aan. Ik weet uit jarenlange ervaring hoe moeilijk het is hier op tijd te stoppen.

Babel

Van de Beek heeft Israël in de theologie een plaats gegeven als niemand eerder voor hem gedaan heeft. Ik ken geen theoloog die Christus en Israel zo dicht bij elkaar heeft gebracht, Auschwitz en Golgotha. Maar zoals er een *bevestiging* (herhaalde term bij Van de Beek) is van Golgotha, zo is er een bevestiging van Auschwitz. Die is zichtbaar in de hernieuwde band tussen volk en land, bezegeld in de staat Israel. En ook daar moeten we weer weten te stoppen als christen-theoloog. Elke nadere invulling zoals 'Israël moet het land opgeven', gaat over de schreef.

Wat wij heiden-christenen intussen moeten doen, is de grond onder onze eigen voeten opgeven. Wat is dagelijks sterven, een gestadige dood? Dat is het opgeven van ons eigen land. Daar raakt Van de Beek de kern: de heidense band tussen bloed en bodem, de verbinding die een zee van ellende voor Israel in de diaspora meebrengt. Nederlanders moeten Nederland opgeven. Daarop spreken we elkaar aan, op grond van het kruis van Christus. Ook dat is sterven aan onszelf. Staande aan de voet van de toren van Babel, een naam makend voor onszelf, weigeren we onszelf als zaad te laten strooien over het aangezicht van de aarde. Met Abraham, vertoevend in Ur der Chaldeeën, verzetten we ons tegen een uittrekken uit ons land, onze stam, onze familie, ons gezin, en – niet te vergeten – uit onszelf, uit onze bloedeigen heidense schering en inslag.

Vele malen kom je als lezer in de tekst de titel van het boek tegen: *Te veel gevraagd?* Van de Beek vraagt veel van zijn lezers. Hij vraagt veel van zichzelf. Als christen vraagt hij veel aan Joden. Te veel. De enige voor wie niets te veel is gevraagd, aldus de schrijver, is de God van Israël. 'Gods liefde is dat Hij midden in verdrukking en oordeel temidden van zijn volk is. Want Hij is één. Dat is Hem niet te veel gevraagd. Want Hij is alles en geeft alles, zelfs zichzelf' (p. 67).

Henk Vreekamp

Dr H. Vreekamp is theoloog en schrijver van onder andere *Zwijgen bij volle maan, Veluwe verkenning van Edda, Evangelie en Tora*.

N.a.v.: Dr. A. van de Beek, *Te veel gevraagd?* Israël in het christelijk denken, uitg. Meinema, Zoetermeer 2004, prijs 12.50 Euro.